

Давиденко С. В.,
к.ю.н., доцент,
доцент кафедри кримінальної
юстиції Національного юридичного
університету імені Ярослава
Мудрого, м. Харків

ПРО КРИТЕРІЇ ВИЗНАЧЕННЯ РОЗМІРУ ЗАСТАВИ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Застава застосовується в різних категоріях кримінальних проваджень і може бути як самостійним, так і альтернативним запобіжним заходом.

Розкриваючи правову природу застави, варто вказати на функції, які вона виконує, а саме: (а) забезпечувальну, що зумовлено віднесенням її до одного з різновидів заходів забезпечення кримінального провадження, спрямованих на гарантування його дієвості й ефективності; та (б) стримуючу, з огляду на її призначення в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Отже, застава, по суті, є своєрідним стимулювальним фактором для належної поведінки та, разом із тим, запобіжником негативної процесуальної поведінки підозрюваного під час досудового розслідування та обвинуваченого під час судового розгляду.

За вимогами ст. 182 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК) застава полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок, визначений у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, з метою забезпечення виконання підозрюваним (обвинуваченим) покладених на нього обов'язків (у тому числі нез'явлення за викликом без поважних причини), під умовою звернення внесених коштів у дохід держави та зарахування їх до спеціального фонду Державного бюджету України в разі невиконання цих обов'язків.

Аналізуючи процедуру обрання застави, слід відзначити, що згідно з ч. 1 ст. 194 КПК під час розгляду клопотання про застосування будь-якого запобіжного заходу слідчий суддя / суд зобов'язаний встановити, чи доводять надані сторонами кримінального провадження докази обставини, що свідчать про таке: 1) наявність обґрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення; 2) наявність достатніх підстав вважати, що існує хоча б один із ризиків, передбачених ст. 177 КПК і на які вказує слідчий, прокурор; 3) недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні. Зробивши висновок про те, що вказані факти, обставини існують та є необхідність обрання саме застави, слідчий суддя / суд при визначенні її розміру має оцінити в сукупності й інші обставини (зокрема вагомість доказів сторони обвинувачення; відомості про особу підозрюваного, обвинуваченого; розмір шкоди, заподіяної вчиненим кримінальним правопорушенням; тяжкість потенційного покарання тощо).

Дослідження змісту тематичних рішень ЄСПЛ дозволяє виокремити базові критерії для визначення розміру застави крізь призму засад законності, розумності та справедливості:

по-перше, *достатність* для забезпечення виконання підозрюваним (обвинуваченим) його процесуальних обов'язків. Так, розмір застави повинен *достатньою мірою* гарантувати виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків та не може бути завідомо непомірним для нього (ч. 4 ст. 182 КПК). Слідчий суддя, суд при постановленні ухвали про застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою зобов'язаний визначити розмір застави, *достатньої* для забезпечення виконання підозрюваним / обвинуваченим обов'язків, передбачених цим Кодексом, окрім випадків, регламентованих ч. 4 ст. 183 (ч. 3 ст. 183 КПК);

по-друге, *пропорційність* між засобами, що застосовуються, та метою, якої прагнуть досягти.

Відповідно до приписів частин 4 і 5 ст. 182 КПК розмір застави визначається: 1) з урахуванням: а) обставин кримінального правопорушення; б) майнового та сімейного стану підозрюваного, обвинуваченого; в) інших даних про особу цього учасника провадження; г) ризиків, передбачених ст. 177 КПК; 2) у нормативно встановлених межах, залежно від ступеня тяжкості вчиненого злочину. Отже за загальним правилом, її розмір не може перевищувати трьохсот прожиткових мінімумів для працездатних осіб.

Утім у виключних випадках, якщо слідчий суддя / суд встановить, що застава в означених межах не здатна забезпечити виконання підозрюваним (обвинуваченим) процесуальних обов'язків, вона може бути призначена в сумі, яка перевищує вісімдесят чи триста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб відповідно. Отже, законодавець дозволив виходити за межі зафіксованих граничних розмірів, що в окремих ситуаціях призводить до порушення прав особи, яка підозрюється / обвинувачується у вчиненні злочину.

У представленому контексті варто зауважити, що надаючи можливість застосувати «підвищений» розмір застави, чинний КПК не регламентує алгоритм її визначення та не пояснює, за якими ознаками конкретний випадок слід відносити до виняткового. Зважаючи на це, у резонансних справах для підтвердження гіпотетичної можливості підозрюваного / обвинуваченого сплатити вказаний розмір застави сторона обвинувачення використовує широкий спектр доказової інформації, зокрема, щодо наявності об'єктів нерухомості чи транспортних засобів, зареєстрованих на родичів особи, а також нерідко посилається на значний розмір матеріальних збитків, яких нібито заподіяно внаслідок вчинення кримінального правопорушення, на кваліфікацію певного злочину та передбачене за нього покарання.

Підкреслимо, що при розрахунку сум застав, які суттєво перевищують встановлені законом максимальні розміри, у правозастосовній практиці неодноразово порушувалося питання щодо необхідності дотримання засади презумпції невинуватості стосовно особи, вину якої ще не доведено (а висловлено лише припущення про її винуватість) і яка навіть теоретично не може сплатити суму, що явно не відповідає її матеріальному становищу.

Наведений вище підхід вочевидь є неправильним і суперечить практиці ЄСПЛ, адже *необхідного балансу* не вдасться досягти, якщо на особу буде покладено індивідуальний та надмірний тягар із внесення такої застави (див., наприклад, пп. 57–60 рішення у справі «Плачков проти України» (Plachkov v. Ukraine) від 15 квітня 2021 р., заява № 76250/13).

Загальні принципи щодо обґрунтування визначення розміру застави наочно проілюстровані в релевантному рішенні у справі «Мангурас проти Іспанії» (*Mangouras v. Spain*) від 20 листопада 2010 р. (заява № 12050/04).

Так, Суд повторює, що гарантія, передбачена п. 3 ст. 5 Конвенції, покликана забезпечити не відшкодування завданих збитків, а, зокрема, явку обвинуваченого в судові засідання. Тому суму застави необхідно оцінювати головним чином «з огляду на [обвинуваченого], його активи та стосунки з особами, які мають надати забезпечення, іншими словами, залежно від можливого ступеня впевненості в тому, що перспектива втрати забезпечення (застави), заходи проти поручителів у разі неявки обвинуваченого на судовий розгляд будуть діяти як достатній стримуючий фактор, щоб розвіяти будь-яке бажання з його боку сховатися» (п. 78) (див. також п. 70 рішення у справі «Гафа проти Мальти» (*Gafa v. Malta*) від 22 травня 2018 р., заява № 54335/14).

ЄСПЛ зазначає, що призначена національними судами сума застави була високою, і визнає, що вона перевищувала власну платоспроможність заявника та, разом з тим, зважаючи на винятковий характер справи, у вітчизняних судів справді могло не бути впевненості, що розмір застави, визначений лише за принципом пропорційності майновому становищу заявника, зможе забезпечити його присутність під час судового розгляду.

У зв'язку з цим Суд постановляє, що «стосунки [обвинуваченого] з особами, які мають надати безпеку» є одним із критеріїв, що слід використовувати при оцінці розміру застави (пп. 83–84). Таким чином, не можна виключати, що в ситуації, подібній до цієї справи, професійне середовище (оточення), яке формує умови для відповідної діяльності, варто брати до уваги при визначенні розміру застави – гарантія того, що обрана міра зберігатиме свою ефективність (п. 87). У цій справі встановлено, що застава була сплачена компанією, яка застрахувала власника судна, капітаном якого був заявник. Факт оплати, здійсненої страховиком судновласника, підтверджує, що посилання іспанських судів на «професійне середовище» заявника були правильні, при встановленні – імпліцитно – того, що між заявником та особами, які мали надати безпеку, існували стосунки. У будь-якому випадку, суд відзначає, що дійсно страхувальники роботодавця заявника, тобто Лондонська асоціація взаємного страхування власників пароплавів, сплатили забезпечення (пп. 90, 91).

За викладених обставин Суд вважає, що національні суди, визначаючи розмір застави, достатньою мірою врахували особисту ситуацію заявника, зокрема його статус як працівника судновласника, професійні стосунки з особами, які забезпечили безпеку, його громадянство та місце постійного проживання, а також відсутність зв'язків з Іспанією та його вік. Отже, з огляду на особливий контекст справи, а також катастрофічні екологічні й економічні наслідки розливу нафти, суди мали право брати до уваги серйозність / тяжкість правопорушень та суму заподіяних заявником збитків (п. 92). Відповідно не було констатовано порушення п. 3 ст. 5 Конвенції. Тобто у цьому випадку ЄСПЛ погодився з *пропорційністю* внесеної застави у 3 000 000 євро.

Відмовляючи в задоволенні вимог заявника, Суд підтвердив: оскільки йдеться про основоположне право на свободу та особисту недоторканність, гарантоване ст. 5 Конвенції, органи державної влади повинні приділити встановленню належного розміру застави стільки уваги, скільки і вирішенню питання про необхідність продовження

тримання особи під вартою. Утім тяжкість пред'явлених обвинувачень не може бути вирішальним фактором для виправдання розміру застави (див. також п. 111 рішення у справі «Хрїстова проти Болгарії» (*Hristova v. Bulgaria*) від 7 грудня 2006 р., заява № 60859/00).

До того ж нездійснення національними судами оцінки спроможності заявника сплатити необхідну суму може призвести до констатації ЄСПЛ порушення. Однак обвинувачений, якого судові органи готові звільнити під заставу, повинен сумлінно надати достатню інформацію, яку можна перевірити в разі потреби, про розмір застави, що має бути призначений (п. 68 рішення у справі «Тошев проти Болгарії» (*Toshev v. Bulgaria*) від 10 серпня 2006 р., заява № 56308/00, та п. 66 рішення у справі «Іванчук проти Польщі» (*Iwanczuk v. Poland*) від 15 листопада 2011 р., заява № 25196/94).

У рішенні у справі «Істоміна проти України» (*Istomina v. Ukraine*) від 13 січня 2022 р. / остаточне від 13 квітня 2022 р. (заява № 23312/15) ЄСПЛ вбачає, що під час визначення розміру застави національні суди не здійснили оцінку належних заявниці коштів / майна. Вона послідовно стверджувала, що розмір застави був надмірний і *непропорційний* рівню її доходу, та просила зменшити його, посилаючись, зокрема, на свій сімейний стан. Однак усі її доводи щодо цього були відхилені судами як необґрунтовані без будь-яких пояснень. За змістом ухвал національних судів розмір шкоди, завданої заявницею, був основною причиною, на яку посилалися суди, обґрунтовуючи свої рішення про визначення розміру застави (п. 30). Принагідно Суд зауважує, що розмір застави, встановлений районним судом, у 125 разів перевищив максимальний розмір, який міг бути визначений для виду злочину, в учиненні якого обвинувачувалася заявниця. У зв'язку з цим зазначається: хоча національне законодавство дозволяло суду у «виключних випадках» встановлювати більші розміри застави, таке рішення мало передбачати ретельний аналіз конкретних фактів, обставин справи для обґрунтування її «виключного» характеру (п. 31).

Апелюючи до принципів практики, ЄСПЛ вважає, що, зосереджуючись на розмірі шкоди, як стверджувалося, заподіяної заявницею, не здійснивши ретельної оцінки всіх відповідних факторів, у тому числі її спроможності сплатити визначений розмір застави, відсутність задовільного пояснення, чому заставу було призначено в такому надзвичайно великому розмірі, національні суди не дотрималися зобов'язання навести відповідне та достатнє обґрунтування своїх рішень про визначення розміру застави для заявниці, як вимагає п. 3 ст. 5 Конвенції. Таким чином, Суд **постановляє**, що було допущено порушення підп. «с» п. 1 і п. 3 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (п. 32).

